

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Adalék a magyar nyelv fonológiájához. A fonológiáról írott érdekes kis könyvében LAZICZIUS GYULA nagy vonásokban ismertette a magyar nyelv leíró fonológiáját, azét a magyar nyelvét, amelyet ma minden, bizonyos műveltséggel rendelkező magyar ember ír és beszél, s amelyet köznyelvnek szokás nevezni.

Vizsgálódásai során a szerző az *e*-nek és az *ö*-nek az irodalmi és a köznyelvben való megoszlásával is foglalkozik. Ehhez a kérdéshez szeretnék hozzászólni, mert úgy látom, hogy az *e* kérdésből nyerhető tanulságok világot vethetnek az irodalmi és a köznyelvek fonológiai szerkezetének természetére általában.

A magyar grammatikusok és nyelvtörténészek rendszeresen azt tanítják, hogy az irodalmi nyelv *e*-t használ ott, ahol egyes nyelvjárások *ö*-t ejtenek, azonban azt is jelzik, hogy szórványosan az irodalmi nyelvben is jelentkeznek *ö*-s alakok a várható *e*-s alakok helyett. LAZICZIUS ilyen példák gyanánt hivatkozik a *bögre*, *ördög*, *pörkölt* stb. szavakra. (Bevezetés a fonológiába 61. l.)

A helyzet a valóságban sokkal bonyolultabb.

Tudjuk, hogy a *fel* igekötő egy sereg más *e*-t tartalmazó szóval együtt a művelt emberek beszédében és írásában közönségesen *ö*-s alakban jelentkezik. Az idevonatkozó esetek több csoportba oszthatók.

Mindenekelőtt vannak olyanok, akik mindig *föl*- és következetesen *pör*-, *röpül*-félét mondanak.

Mások viszont felváltva használják a *fel*, *föl*, *per*, *pör*, *repül*, *röpül* alakokat, a nélkül, hogy okát tudnák adni ingadozásuknak. Ez a típus különösen gyakori művelt budapesti egyének körében, amint ezt közvetlenül is alkalmam volt megfigyelni. Azt is megfigyeltem, hogy az ingadozók egy része, amelyik tisztán taláalomra mond egyszer *fel*-t, más-szor meg *föl*-t, inkább *per*, vagy *repül* alakot használ, mint *pör*-t vagy *röpül*-t. És ugyanakkor, amikor *felperes*-ről, *alperes*-ről beszél, a *pereskedni* helyett már inkább *pörösködni*-t, a *veres* helyett pedig mindig *vörös*-t mond. Gyakran ugyanabban a szövegben a *fel* mellett *fölött*, *gyönge* stb. alakokkal találkozunk.

Harmadsorban említendők azok, akik szóhangulati, sőt gyakran jelentésárnyalatbeli különbséget éreznek az *e*-s és az *ö*-s alakok között. Egyikük pl. egész határozottan bizonygatta, hogy a *felemelkedés* szó

jelentése konkrét, a *fölemelkedés* elvont, s inkább vallási értelemben használatos. Megjegyzendő, az illető világi személy volt. Mások azt állították, hogy a *per* szónak szerintük jogi értelme van, az *ö-s* alakok (*pör*, *pörös* stb.) jelentése viszont a. m. „civódás, veszekedés”. Ismét mások a *felirat* és *fölrirat*, a *gyenge* és *gyönge* közt éreztek jelentéskülönbséget. Néha meg bevallották a kérdezetek, hogy közelebbről nem tudják megjelölni a két alak közti árnyalati különbséget, azonban továbbra is erősítették, hogy ez a különbség szerintük mégis megvan.

A negyedik kategóriába azok tartoznak, akik tudatosan különbséget tesznek az euphonikus *ö-s* és a monotonnak tartott *e-s* alakok közt. Ezek pl. a *föl-t* használják, hogy az egymásután végnélkül következő *e-k* egyhangú ismétlődését elkerüljék. Ebbe a csoportba néhány író is tartozik, és nem épen a legkisebbek, mint KOSZTOLÁNYI DEZSŐ és BABITS MIHÁLY.

Ha azt vizsgáljuk, hogy miféle különbségek szerint használják az *e-s* és *ö-s* alakokat, akkor azt látjuk, hogy gyakran szinte lehelletnyi finomságok befolyásolják választásukban. És e megfontolásokban nem mindig és nem kizárólag az euphonia szempontjai az irányadók. Mert ha jól is értjük a *felnő* és *fölszed*-féle választást (BABITS: Elza pilóta 124. l.), egyáltalában nem világos az euphonia szempontja a *föl-*használatában az olyan esetekben, mint *fölzörgetni* (BABITS: Halálfi 4. l.), *földolgozni* (uo. 178. l.), épúgy mint a *fel-*használat a *felfedezés*-ben (uo. 181. l.).

Hogy megértsük e látszólag következtelen alakok használatát a forma tekintetében annyira tudatos írónál, fel kell tennünk, hogy az *ö-s* és *e-s* alakok közti választásukban nem egyszerűen a szó, hanem a mondat euphoniája volt a döntő, vagy a kifejező erő miatt került egyik alak előtérbe a másik rovására. Ebből a szempontból pl. a *fölzörgetni* bizonyára nagyobb kifejező erővel bírt, mint az esetleges *felzörgetni*, a *felfedezésben* pedig a *fel-* jobban kifejezhette az egész szó elvont jellegét és így tovább.

A mondottakból világosan látszik, hogy a köznyelvet beszélő vagy az irodalmi nyelvet író művelt magyar ember ezeket az egyszer *e-s*, másszor *ö-s* alakokat ugyanazon lényeges alak variánsainak, változatainak tekinti. Ez a tapasztalati tény aztán az *e* és *ö* fonémek között sajátos korrelációt létesít, amely egészen más, mint a labialis illeszkedés esetében kialakult viszony ugyanezen két foném között (*kér-e-k* ∞ *küld-ö-k*, *ének-e-s* ∞ *bün-ö-s*, *szó*hoz ∞ *ügyhöz*, *egyszer* ∞ *ötször* stb.).

A *fölröpül* a *röpül* mellett még esetleg magyarázható volna visszaható hasonulással, amely a labialis magánhangzóilleszkedést tetőzné be, de a többi esetek nem magyarázhatók ezen az úton. Elég utalnunk e néhány esetre: *fölláll* ∞ *fölrér*, *fölszed*, *fölnévet*, de *fölzúdul* stb.

Ez az *e* és *ö* közötti új korreláció tehát egészen más jellegű. Két teljesen különböző foném viszonyáról van itt szó, amelyek egyéb esetekben világosan megkülönböztetett funkcióval bírnak. Gondoljunk csak a *fölé* ∞ *felé* esetre.

Ugyanilyen jellegű korreláció mutatkozik a mindennapi beszédben a következő alakokban: *enyém* ∞ *enyim*, *kezét* ∞ *kezeit* (pl. ebben: *kezeit csokolom*) stb., vagy amilyen megfelelések ezek: *-ból*, *-ből* ∞ *-búl*, *-bül*; *-tól*, *-től* ∞ *-túl*, *-tül*.

Mindebből tehát azt látjuk, hogy egymástól független fonémek, amelyek különben nemcsak teljesen önálló, hanem igen gyakran ellentétes funkcióval is bírnak, bizonyos speciális esetekben egymással változó elemekként szerepelhetnek.

E jelenség magyarázata természetesen az egyes nyelvek történeti előzményeiben keresendő. Az ilyen tények igen gyakran bizonyos nyelvjárási különbségek következményei, amelyeket az irodalmi köznyelv felhasznál saját céljaira. Az *e-s* és *ö-s* alakok egymásmellettsége arra vezethető vissza, hogy a köznyelvet különböző nyelvjárás-területekről származó egyének beszélik. Városokban, nagy tömegekben együtt élven, a mindennapi élet követelményei kényszerítik a különböző nyelvjárásból való egyéneket, hogy a mindennapi életben azt a közös nyelvet beszéljék, amelynek segítségével mindenki nyelvjárásához alkalmazkodni tudnak. Természetesen ez az alkalmazkodás bizonyos határokon nem mehet túl. Azt megjegyezhetjük, hogy a mai magyar köznyelvben a nélkül, hogy valaki megütköznék rajta, vagy a beszéd tökéletes megértésének ártalmára volna, *ö-t* lehet használni nemcsak a *fel* igekötőben és származékaiban (*fölött*, *fönt* stb.), hanem egész sereg más szóban is, mint *röpül*, *pör*, *söpör* stb.

De főleg azt figyeltük meg, hogy a köznyelv ezt az ugyanazon alakokban megnyilvánuló kettős vokalizmust egyre jobban fel is használja. Hol euphonikus különbség kezd hozzátapadni, hol meg jelentésárnyalati illetőleg jelentéstani megkülönböztetés jár vele. (Vö. a fentebb említett *fölemelkedés*, *pör*, *gyöngé* esetét.)

A funkcionális különbség abból származik, hogy itt két különböző foném kettős használatáról van szó. Mielőtt azonban idejutnánk, azt is meg kell állapítanunk, hogy ezen a téren egy közönbösségi állapot is volt, amely igen sok egyénnél még ma is tovább tart.

A funkcionális különbség nem olyan mozzanat, amely egymagában elegendő volna különböző fonémek megkülönböztetésére. Fonetikailag, ill. akusztikailag az *ö* és az *e* között a különbség olyan világos, hogy különb már nem lehet, a *fel* és *föl* alakok funkciója mégis ugyanaz (kivéve az euphonikus, szóhangulati elkülönülés eseteit). Dur-

ván szólva azt mondhatjuk, hogy *fel* és *föl* ugyanazt fejezik ki a nélkül, hogy ugyanúgy hangzanának.

Ez meglehetősen gyakori eset. A franciában magam pl. élesen megkülönböztetem az *â*-t (pl. *patte*) és az *α*-t (pl. *pâte*), de azért kifogástalanul megértem azon honfitársaimat, akik *kârier*-t (*carrière*) mondanak ott, ahol én *karier*-t ejtek, *kav*-ot (*cave*), ahol én *káv*-ot. Sőt olyanokat is ismerek, akik *ün mal*-t (*une malle*) ejtenek, ami pedig különösképen zavaró a vele szemben álló *mâle* miatt.

Arra ne hivatkozzék senki, hogy az *â* és az *α* közti különbség a franciában extrafonológiai jellegű. A *patte* és *pâte* közt mutatkozó szabályos eltérés pontosan olyan, mint az, amely az *è* és az *é* között van (és mégis itt is az *événement*-t *evenmâ*-nak, *périr*-t *perir*-nek ejtik).

Ha mindezeket figyelembe vesszük, önkénytelenül is felvetődik a kérdés, hogy a fonémek korrelációira vonatkozó meghatározások jelenleg nem túlságosan felületeseke-e, és hogy voltaképpen nem tisztára fonetikai szempont szerint készültek-e. Azt hiszem, jó lenne e kérdésbe is belevinni a funkcionális elgondolást, amelyről néhai mesterünk, GOMBOCZ ZOLTÁN a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1934. évi közgyűlésén oly ékeesen beszélt.

SAUVAGEOT AURÉL.

Sajnovics Demonstrációjának visszhangja Finnországban. SAJNOVICS JÁNOS érdemeit már régen összegezte a nyelvtudomány:

1. a magyar nyelv finnugor rokonságának eszméje, amit előtte külföldön már több tudós tekintély hangoztatott és bizonyítgatott, vele vonult be a magyar tudományos irodalomba;

2. ő írta meg a Demonstrációban az első oly szakmunkát, melynek kizárólagosan egy a finnugor nyelvészet körébe vágó feladat megoldása volt a célja;

3. a magyar és lapp nyelv rokonságáról szóló tant csak az ő fellépése óta tekinthetjük kétségtelenül igazoltnak, mert igaz ugyan, hogy előtte többen valószínűvé tették ezt — szóegyezések kimutatásával —, de SAJNOVICS volt az első, aki a bizonyítékok közé bevonta a nyelvtani egyezéseket is, amik nélkül — csupán szóegyezésekkel — nyelvrokonsági problémát nem lehet eldönteni;

4. mindezek figyelembe vételével a modern értelemben vett összehasonlító nyelvészet megalapítójának kell tekintenünk SAJNOVICSt, mert fellépésével jóval megelőzte az indogermán összehasonlító nyelvészet megalapítóját, BOPP FERENCET.

Közismert tény, hogy SAJNOVICS e nagy érdemei ellenére sem talált a maga korában elismerésre, sőt ellenkezőleg: sok támadás jutott osztályrészéül korszakalkotó tárgyilagos tudományos munkásságáért — különösen itthon, saját hazájában. Élénk érdeklődéssel fogadták azon-

ban a külföldön — egyebek közt Finnországban —, aminek a finn PORTHAN HENRIK GÁBOR turkui egyetemi tanárnak, a finn művelődéstörténet egyik kimagasló alakjának egy hosszabb közleménye szolgál világos bizonyítékául.

E cikk a „Tidningar utgifne av et sällskap i Åbo“ című újságban jelent meg még 1771-ben, tehát egy évvel a Demonstratio megjelenése után. Ez az újság ugyanebben az évben indult meg, azzal a rendeltetéssel, hogy a tudományok fejlődéséről a nagyközönséget tájékoztassa. SAJNOVICS könyvének ismertetését mindjárt az 1. füzet 3. oldalán megkezdi: „A magyar és lapp nyelvek rokonságát tárgyaló rendkívüli tartalma és ama fény miatt, mely belőle a finn nép legrégebb történetére vetődhet, úgy hisszük, megérdemli ez a könyv honfitársaink figyelmét.“ Röviden szólva a mű szerzőjéről és keletkezése körülményeiről, rátér PORTHAN a Demonstratio tartalmának pontról-pontra való részletes ismertetésére. A pusztá referáló szerepéből csak ott esik ki először, ahol SAJNOVICS magyar-lapp szóegyeztetései kerül a sor. „A finn olvasó figyelmét fel kell hogy keltse az a körülmény, hogy ezeknek a szavaknak egy nagy része megvan a finnben is, és hogy ezek a finnek kiejtésében még közelebb állnak a magyar nyelvhez, mint a lapp szók“ — írja PORTHAN s felsorolva SAJNOVICS egyeztetései közül 19-et, melléjük állítja állítása igazolására a megfelelő finn szavakat. Folytatja azután SAJNOVICSsal a grammatikai egyezések tárgyalását. A magyar és lapp közös közép-fokképzőnél (-b) megjegyzi, hogy a -mbi-nek hangzó finn képző (pl. *paha* ∞ *pahemi*, *syvä* ∞ *syvemi*) az előbbiekkal bizonyára összetartozik. A kicsinyítő képzésnél rámutat arra, hogy nemcsak a magyarban és a lappban, hanem a finnben is képezhetünk deminutívumokat majdnem minden névszóból. A számneveknél enyhe megrovásban részesíti SAJNOVICSOT, hogy a magyar *tíz* számnevet a finn *yksitoista*, 'tizenegy' *kaksitoista* 'tizenkettő' stb. összetételek *toista* utótagjával (ill. ennek önkényesen feltett **toiz* alakjával) egyezteteti, holott minden finn tudja, hogy ez a *toinen* 'secundus' szó partitivusa. A botlást mindamellett megbocsáthatónak találja, lévén oly külföldiről szó, akinek csak igen kevés alkalmá volt megismerni a finn nyelvet, sőt maga elkövet mindjárt legalább is ugyanakkora tévedést, amennyiben a magyar *tíz*et a svéd *tio*-val hozza rokonsági összefüggésbe. A mellénevekkel kapcsolatban végül megjegyzi még, hogy egy közös vonás a finn és magyar nyelvben kikerülte SAJNOVICS figyelmét, t. i. e. nyelvekben a szó jelentését tagadóvá változtathatjuk — nem a szó elejéhez csatolt valamely particulával mint a görögben, latinban vagy svédben, hanem egy a szó végéhez fűzött elemmel, mely a magyarban *-lan* ill. *-len*-nek, a finnben *-toin*-nak, ill. *-töin*-nek hangzik, s hozzáfűzi, hogy a lapp nyelvben hasonló módon képzik a privatívumokat és negatívumokat.

Ami a névmásokat illeti, úgy találja PORTHAN, hogy e téren a finn és magyar nyelv közti egyezés éppoly kevés, mint a magyar és lapp között, rámutat mégis egyfelől a magyar *ki* és *mi*, másfelől a finn *kuka* és *mikä* névmások egybevágó használatára. Az igeragozásnál utal arra, hogy amint a magyar főnévi igenév személyragozható, úgy a finn infinitívus is felvehet ragokat, pl. *sanoaxeni*, *palatejas*, és a magyar és finn névutók is egyformán személyragozódnak. Feltűnőnek találja továbbá az egyezést a magyar és finn névragozásban is s úgy véli, hogy a magyarban is helyesebb úgy előadni a határozókat, mint ahogy az újabb finn grammatikusok teszik a finn nyelvtanokban, akik nem az ablativusnak tulajdonítanak több alakot — a latin nyelvtanból indulva ki, hanem a különféle ragú határozókat külön esetenként tárgyalják. Ily módon felfogva a dolgot, meglepő, hogy a magyar határozók rendszere teljesen megfelel a finn határozókénak. Az igeragozás köréből nagyon idegenkedően fogadja PORTHAN SAJNOVICS előadásának azt a részét, melyben külön alanyi és tárgyias igeragozásról számol be, csupán azt az egyezést könyveli el, hogy mind a 3 nyelvben a „radix verbi“ szolgál a jelenidő egyes 3. személyéül, míg a többi alakok valamely képzővel alakulnak. Magyar és finn igéket csak úgy szabad tehát összehasonlítani, hogy a végződéseket figyelmen kívül hagyjuk s csak az igetőveket vetjük egybe. Végig megy ezután a szerző a Demonstratio többi pontján is — mind lelkiismeretesen s részletesen ismertetve, s beszámolóját ezzel végzi: „Kétségtelen, hogy egy mind e három nyelvben teljesen járatos férfiú sok hasznos megfigyelést tehet s talán valamivel több fényt vethet a népfajok rokonságának kérdésére.“

*

E cikkekre a folyó év tavaszán VOLMAR BERG stockholmi finn lektor hívta fel a figyelmemet. Később észrevettem, hogy már SETÄLÄ hivatkozik rá „Lisiä suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historiaan“ c. művében (109. l.) és innen tudtam meg, hogy a névtelenül megjelent tanulmány PORTHANNAK a szerzeménye. A magyar nyelvészeti irodalomban PÁPAY JÓZSEF¹⁾ és SZINNYEI JÓZSEF²⁾ tesznek említést róla — valószínűleg SETÄLÄ nyomán — a nélkül, hogy tartalmára kitérnének. Jelentőségét a finn-ugor nyelvészet története szempontjából abban látom, hogy:

1. az első nyomtatásban ránk maradt finn hozzászólás a finn-magyar rokonság kérdéséhez;

2. közvetlenül a Demonstratio után megjelenve bizonyítja SAJNO-

¹⁾ A magyar nyelvhasznítás története, 20. l.

²⁾ Finnek, Észtek (Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest 1928). 59. l. 2. jegyzet.

vics jelentőségét, s példája annak az érdeklődésnek, mely a Demonstratio nyomán külföldön támadt;

3. ha nem is GYARMATHI Affinitásával összehasonlítható méretekben, mégis már ez előtt tágít azokon a kereteken, melyek közt SAJNOVICS a magyar nyelv rokoni kapcsolatait vizsgálta, amennyiben bevonja a vizsgálódás körébe a finn nyelvet is, amire a Demonstratio csak egész kis számú, rövid utalást tartalmaz. Például a magyar és finn középfokjel egyeztetése is itt található legkorábról, s módosítanunk kell MUNKÁCSI BERNÁT véleményét, ki ezt GYARMATHI érdemei közé könyvelte el.*

LAKÓ GYÖRGY.

Fogel Márton könyvtárának jegyzéke. A magyar és a finn nyelv rokonságának fölfedezője, mint tudjuk, Fogel Márton hamburgi orvos és polyhistor (1634—75) volt. Bár neve a magyar irodalomban már a XVIII. század óta ismeretes, személyét és működését csak SETÄLÄ kutatásai világították meg.¹⁾ Setälä azonban Fogel könyvtáráról — úgy látszik adatok híján — keveset szolt. Tudott arról, hogy az örökösök 1678-ban el akarták árvereztetni, s hogy Leibniz közbenjárása mentette meg a teljes széthullástól. Hogy mi volt azonban a könyvtárban, arról máshonnan szerezhetünk értesüléseket.

A Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchenyi-könyvtárának Cat. 1496. jelzetű colligatumában, amely 6 régi könyvtár ú. n. aukció-katalógusát foglalja magában, találjuk Fogel Márton könyvtárának jegyzékét is. Tudomásom szerint eddigelé sem nálunk, sem a külföldi nyelvtudományi irodalomban nem esett még róla szó. A kis 8-adrét könyv címlapján ez áll: „Catalogus Bibliothecae. Cl: V. Martini Fogelii Hamburgensis, Ph. Et Med. D. Inque Gimnas. Hamb. Olim Prof: P. Multis Variis, Selectis Egregiisque Libris Refertae: Cujus auctio habebitur, in aedibus Fogelianis Die Martis 13 August; & seqq. Anno 1678. Hamburgi, Literis Rebenlinianis. 1678.“ — E lap versóján pedig a következőket olvassuk: „Die Exemplaria dieses Catalogi sind zu bekommen bei Gottfried Schultzen im Thumb (das stück zu 6. S. Lüb:“ (így). Ezután következnek a könyvtár 3 levélre terjedő „tudós“ kínálgatásai, majd egy később hozzáfűzött levélen az egykori tulajdonos, úgy látszik I. C. Böhmer,²⁾ kézírásában a katalógus tartalomjegyzékét kapjuk, aki az összesítésben 3632 könyvet számlált össze. A levél versóján más írás közli velünk, hogy: „Haec Bibliotheca empta est a serenissimo

* Vö. Nyr. XI, 444. l.

¹⁾ Lisiä suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historiaan.

²⁾ Ha azonos Justus Christoph Boehmer-rel (1671—1732), l. JÖCHER: Allgem. Gelehrten Lex. I.

Dño Joh. Friderico D. Br. SL suasu (svasu!) G. L. Leibnizis Bibliothecarii eius, & Hanoveram translata A. 1678. pretio duorū millium thlr.“ Így jutunk magához a 16 ives (ívjelzetű) jegyzékhez.

Katalogusunk 10 csoportra van osztva. Hogy olvasóink némi betekintést nyerjenek a könyvtár állományába, közlöm Böhmer (?) hasznos kis összeállítását: 1. Libri Gramatici: 348 db. 2. Libri Logici, Didact. Rhetorici: 95 db. 3. Mathematici: 188 db. 4. Historici: 512 db. 5. Geographici: 46 db. 6. Physici, Botanici, Anatomici: 720 db. 7. Physici, Medici & Chemicus: 317 db. 8. Medici: 618 db. 9. Ethici Politici Juridici 341 db. 10. Theologici 447 db. Fogel könyvtárának javarészét tehát orvosi művek tették. Bőségesen képviselve voltak e mellett a történet-, nyelv- és vallástudományok. A könyvjegyzék utolsó két lapja Fogel Márton kéziratban maradt munkáit sorolja föl. Ezek közül kiemeljük a következő két művet a hozzáfűzött megjegyzésekkel együtt: 1. „De Turcarum Nepenthe Libri IV. Accedit Commentatio de affinitate Linguae Turcicae & Ungaricae. Non apparent illi libri quatuor omnes, neque capita omnium distincta sunt, multumque materiae in chartis exhibetur, non satis digestae.“ 2. „De Finnicae Linguae Indole Observationes. Nondum sunt descriptae distincte & pure.“ Mindkét munkáról volt tudomásunk; az első, sajnos, elveszett. Érdekes, hogy MORHOF a Polyhistorban (tom. I. lib. 1. p. 61.) a De Turcarum Nepenthét In Medicina sorolja fel Fogel kéziratban maradt munkáinak említésekor, a Michaud-féle Biographie Universelle-ben (1816. XV.) pedig ezt olvassuk róla: „le commentaire De Turcarum nepenthe, ... était sans doute un traité de l'usage de l'opium chez les Turks“ (!)

Befejezésül érdemesnek tartjuk kiemelni néhány olyan művet Fogel könyvtárából, amely segítségére lehetett nyelvrokonító kísérleteiben, illetőleg amelyek magyar vonatkozásban fölkelthetik figyelmünket. A felsorolásban megtartom a könyvjegyzék eredeti adatait. (A római szám a csoportra, az arab a csoporton belül a megfelelő számra utal.) (I. 105. *Gu. Seamanni Gramm. Turcicae Ling. Oxon.* 670. 4 (t. i. 1670. 4. r.); I. 123. *Olai Steph. Grani Manuale Lapponicum.* Stokholm 669. 8 to.; I. 124. *Vocabula Latina cum interpret. Suetica & Finnica.* Holm. 668. 8 vo. I. 126. *Alb. Molnari Lexicon Lat. Gr. Ungaricum.* Francof. 645. 8 vo. I. 136. *Dittionario della Lingua Italiana Turchesca di Mosino* Rom. 641. 8 vo.; III. 171. *And. Duditi, de Cometar. Signific.* Basil 579. 4 to. IV. 104. *Joh. Nedani Florus Hungaricus* Amst. 663. 12 mo.; IV. 112. *Jac. Nagii de Harsan. Status Turcicus loquens: Colon: 672, 8 vo.* (Szabó K. a RMK.-ban berlini nyomtatványnak tünteti föl.) IV. 254. *A Brief Account of Some Travels in Hungaria &c. by Edward Brown,* London 673, 4 to.; IV. 397. *M. Zelleri: Beschreibung des Königreichs Ungarn.* Ulm, 660. 8 vo.; IV, 398. *Register Büchlein über die neue grosse Ungarische*

Landkarte von Regensp: bis hinter Constantinop. Nürnberg. 8 vo. (é. n.); IV. 399. *Mart. Schödels Disquisitio Histor-Polit. de Regno Hungariae Argent.* 629. 4 to.; 400. *Mart. Bronjovij de Bietzdzsedeá (?) Descript. Tartariae, Transsylv. ac Moldaviae Georg. Wernerus de Admirand. Hungar.* Aquis. Colon. 595. fol.; IV. 405. *Origines & Occasus Transylvanor. Laur. Topeltini.* Lugd. 607. 8 vo.; IV. 413. *Joh. Schefferi Lapponia.* Francof. 674. 4 to.; VI. 19. *Joh. Posahazi Philosophia Naturalis.* Patakin. 667. 12 mo.

ifj. CLAUSER MIHÁLY.

Finnugor könyvészeti adalékok. A fgr. népek történetírói nem említik forrásaik között FRANCESCO ALGAROTTI nevét és *Oroszországi leveleit*. Hangsúlyoznunk kell, nem is elsőrendű forrása az ilyirányú kutatásoknak, de azért érdemesnek tartjuk az ismertetését.

FR. ALGAROTTI tipikus képviselője a XVIII. sz. első fele mindenben és mindenfelé jártas félművelt íróinak. Európa mondhatni minden számottevő országában, kora tudományos ismereteiben, — az orvostudományban és a technikában éppenúgy, mint a csillagászatban, a zenében és a szépirodalomban — egyaránt jártas. Kortársai becsülik is: Voltaire barátságával dicsekedhetik. 1738—39-ben többek között Szentpétervárott találjuk. Kora jó szokásának megfelelően levél alakban írja le útját s helyszíni tapasztalatait *Oroszországi leveleiben*, (*Lettere sulla Russia*, így is: *Viaggi di Russia*), mely egyik legértékesebb munkája. Ő maga is legtöbbször tartotta. — Egyelőre csupán egy a szerző által később Párizsban kiadott *Saggio* van birtokunkban (*Saggio di lettere sopra la Russia*, II. kiad. Párizs 1763, G. Briasson, 214 l.), mely minden bizonnyal nem teljes számban hozza oroszországi levelezését. Így jelen pillanatban nem áll módunkban e levelek adalékainak forrásértékét megbecsülnünk. Levelei teljes gyűjteménye Velencében jelent meg: 'Opere' a cura di F. Aglietti. Venezia. ediz. Palese 1791—94. tizenhét kötetben. Újabban külön is: *Viaggi di Russia con prefaz. di PP. Trompeo* Roma 1924.

A birtokunkban lévő kiadás csupán három, Szentpétervárról keletezett levelet közöl: 1739 jún. 21 (a kiadásban 60. l. IV. levél), 1739 jún. 40 (80. l. V. lev.) és 1739 júl. 13.-i kelettel (96. l. VI. lev.).

Könnyű, szellemes stílusában elcseveg bennök Szentpétervárról, majd általában az orosz viszonyokról, Oroszország tengerészeti, kereskedelmi és főként hadászati viszonyairól, az orosz hadseregről stb. Az épen akkor folyó orosz-török háborúról is részletes leírást ad.¹⁾

Ilyen módon nyílik alkalmá Oroszország szomszédairól szólnia. Oroszország legveszedelmesebb ellenségének a svédeket látja. A legutóbbi

¹⁾ Talán a történetírók és a turkologusok is haszonnal forgathatják.

orosz-svéd háború alkalmával Scranacroscia kozák vezér a legbarbárabb hangon szól róluk és finn testvéreinkről a cárnak: „Ha úgy gondolod, hogy meg kell szabadulnod ettől a svéd tüskétől (. . . questa spina degli Svezzesi), bízd rám! Elmegyek kozákjaimmal és kardélre hányom egész Finnországot asszonyostul, gyermekestül . . . Pusztaságot csinálunk belőle, mely felér tíz erőddel (. . . farò man bassa sopra quanto vi ha in Finlandia di uomini, donne e ragazzi . . . Ne faremo un deserto, che vale per dieci fortezze“ (103. l. VI. lev.).

Egyébként — szól később — Svédország számára nagy nehézség újabb háború esetén az, hogy nem tud élelmiszer-raktárakról gondoskodni Finnországban „ebben a terméketlen országban, ahol a lakosság fagyókérből és kenyérből, sőt egyes esztendőken csupán fagyókerekből él“ (. . . paese sterilissimo, dove gli abitanti vivono della scorza degli alberi mescolata con pane, e alcuni anni della pura scorza . . .) (103. l. VI. lev.)

Oroszország ereje inkább szomszédai gyengeségében, mint saját erejében van (. . . ha per fortezza la debolezza dei vicini 106. l. VI lev.) Mihez kezdhet hat-hét millió lakosával? (A hivatalos adatok 1722-ből 14 millióról szólnak!) E kérdés kapcsán alkalma kínálkozik az orosz telepítési politikáról is nyilatkozni: „az oroszoknak mindent el kellett volna követniök, hogy benépesítsék a birodalmat. Ukrániába, a birodalom legértékesebb tartományába, melyet a jelen háború elpusztított, osztjákat és szamojédeket vagy más, a birodalom számára szinte teljesen haszontalan északi népségeket betelepíteni veszedelmes lenne. Jelentéktelenségükkel megrontanák a fajt „(. . . condurvi colonie di Ostiachi, di Samogedi e di altri popoli Settentrionali quasi inutili all'Imperio, sarebbe pericoloso. Vi potrebbono forse con la loro picciolezza, e sparutezza guastar la razza degli uomini“ 106. l. VI. lev.).

A rendelkezésünkre álló kiadás csupán ennyiben tette lehetővé e forrás ismertetését. Reméljük, hogy az idézett teljes kiadás bővebb és értékesíthetőbb adalékokkal fog szolgálni a kutatók számára.

BABOSS ERNŐ.